

Agata Krakowiak

Uniwersytet Łódzki
Instytut Geografii Miast i Turyzmu
Zakład Geografii Turyzmu
beata.krakowiak@geo.uni.lodz.pl

MUZEA W ŁODZI JAKO ELEMENT PRZESTRZENI I WALOR TURYSTYCZNY MIASTA: ZWIĄZEK MUZEÓW Z KREOWANYM WIZERUNKIEM MIASTA

Zarys treści: Artykuł dotyczy potencjału muzealnego Łodzi. W kolejnych częściach pracy umówiono rodzaj i rangę łódzkich muzeów, rozmieszczenie placówek w mieście oraz ich walory wynikające ze zbiorów, zajmowanych siedzib oraz organizowanych wydarzeń. Następnie opisano znaczenie muzeów dla miasta ze względu na frekwencję oraz w kontekście kreowania jego wizerunku.

Słowa kluczowe: muzeum, walor turystyczny, przestrzeń turystyczna, wizerunek miasta, turystyka kulturowa.

1. WPROWADZENIE

Łódź to pod względem liczby ludności trzecie miasto w kraju, wielka aglomeracja i stolica regionu, ośrodek pełniący funkcje administracyjne, naukowe, kulturalne. Jej historia zaczęła się w 1423 r., kiedy król Władysław Jagiełło nadał dawnej wsi prawa miejskie, ale właściwy jej rozwój nastąpił dopiero po 1820 r., gdy rząd Królestwa Kongresowego podjął decyzję uprzemysłowienia miasteczek rządowych (WOJALSKI 1998). Występowanie na jej terenie obszernych gruntów rządowych, licznych rzeczek i strumieni, łatwość zaopatrzenia w tanie surowce budowlane (drewno, cegła) i dogodne położenie komunikacyjne spowodowały utworzenie w Łodzi kolejnych osad włókienniczych – Nowe Miasto, Łódka, Nowa Dzielnica (KOTER, LISZEWSKI, SULIBORSKI 2000), a potem rozwój tej gałęzi przemysłu. W XIX i początkach XX w. wzdłuż głównego traktu komunikacyjnego i osi miasta – obecnej ulicy Piotrkowskiej – powstawały najpierw warsztaty rękodzielnicze, a potem fabryki, kamienice i pałace, będące wyrazem przedsiębiorczości i zamożności mieszkańców miasta, a Łódź z niewielkiej osady stała się u progu I wojny światowej miastem liczącym ponad 300 tys. mieszkańców. Trwający do lat 90. XX w. rozwój przemysłu włókienniczego utrwalił w świadomości mieszkańców kraju wizerunek Łodzi jako miasta

fabrycznego, ponurego, mało ciekawego. Współcześnie władze miasta, instytucje, lokalne media próbują przełamać ten stereotyp i udowodnić, że w Łodzi nie brakuje atrakcji i że warto ją odwiedzić.

W artykule autorka koncentruje swoją uwagę na jednej grupie atrakcji – muzeach, a celem głównym opracowania jest charakterystyka potencjału muzealnego Łodzi – prezentacja rozmieszczenia muzeów w przestrzeni miasta, określenie ich walorów, ustalenie znaczenia dla miasta oraz odpowiedź na pytanie, w jakim stopniu łódzkie muzea wpisują się w tworzony aktualnie wizerunek Łodzi i łączą się z nim poprzez swoją tematykę?

Dotychczasowe prace badawcze łódzkiego ośrodka naukowego (głównie prace magisterskie i licencjackie) dotyczące muzeów w mieście koncentrowały się raczej na monograficznej charakterystyce pojedynczych i wybranych placówek (WAWRZYŃIAK 2008, WLAŻŁAK 2011, WRZESIŃSKA 2011). Autorzy opisywali także ich funkcje (KAŻMIERCZAK 2004, FIJAŁKOWSKA 2007), znaczenie dla produktu miasta (NOWAKOWSKA 2012), określali ruch turystyczny (JĘDRZEJCZAK 2005, MOKRAS-GRABOWSKA 2011). Czasami muzea łódzkie pojawiały się jako ilustracja omawianych zagadnień w szerszej perspektywie, np. Nocy Muzeów (KRAKOWIAK, SKRY-

DALEWICZ 2013), czy w kontekście turystyki kulturowej (KRAKOWIAK 2013). W niniejszym artykule autorka proponuje podejście całościowe, nawiązujące do aktualnego potencjału muzealnego miasta. Przygotowując opracowanie korzystała przede wszystkim z bazy danych (spis muzeów) Narodowego Instytutu Muzealnictwa i Ochrony Zbiorów (NIMOZ) oraz z informacji udostępnionych przez opisywane placówki muzealne (sprawozdania merytoryczne, frekwencja w muzeach) lub na stronach internetowych (zbiory, wystawy, wydarzenia). W pracy wykorzystane zostały także dane statystyczne GUS i US w Łodzi dotyczące liczby placówek w mieście, województwie i Polsce oraz frekwencji muzealnej dla wybranych lat.

2. MUZEA W ŁODZI – STAN OBECNY

Według danych Narodowego Instytutu Muzealnictwa i Ochrony Zbiorów w Łodzi znajduje się 14 muzeów (tab. 1), które wpisane zostały do bazy danych tej instytucji, co jest jednoznaczne z zaakceptowaniem ich statutów przez Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego. W rankingu miasto z tą liczbą placówek sytuuje się za Warszawą (60) i Krakowem (41), a także Trójmiastem (33 obiekty, w tym w samym Gdańsku jest ich 20). W skali regionu zarejestrowane placówki stanowią ponad 1/3 wszystkich tego typu instytucji w województwie łódzkim. Podobne znaczenie w swoim regionie ma Kraków (około 36%), natomiast dużo lepiej wypada Warszawa i Trójmiasto, w których udział muzeów stołecznych w skali województwa waha się odpowiednio od około 42 do 44% (tab. 1).

Tab. 1. Muzea w wybranych wielkich miastach polskich

Miasto	Liczba muzeów		% muzeów w województwie
	w mieście	w danym województwie	
Warszawa	60	140	42,8
Kraków	41	113	36,3
Trójmiasto	33	75	44,0
Wrocław	13	46	28,3
Łódź	14	37	37,8
Poznań	9	72	12,5

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Narodowego Instytutu Muzealnictwa i Ochrony Zbiorów, 2015 r.

Spośród 14 placówek muzealnych w Łodzi siedem to główne siedziby, pozostałe stanowią ich filie (tab. 2). Najwięcej oddziałów mają Muzeum Miasta Łodzi (trzy oddziały), Muzeum Sztuki oraz Muzeum Tradycji Niepodległościowych (po dwa oddziały). Łódzkie muzea to przede wszystkim instytucje samorządo-

we, organizowane przez władze wojewódzkie lub powiatowe. Co ważne, dwa spośród muzeów samorządowych – Centralne Muzeum Włókiennictwa i Muzeum Sztuki – współorganizowane są z Ministerstwem Kultury i Dziedzictwa Narodowego, co automatycznie podnosi ich rangę. Szczególne znaczenie niektórych placówek podkreśla także status muzeum rejestrowanego¹, który posiadają trzy instytucje – Centralne Muzeum Włókiennictwa, Muzeum Sztuki oraz Muzeum Archeologiczne i Etnograficzne. W omawianej grupie muzeów łódzkich jest tylko jedna placówka prywatna, założona przez fundację – Muzeum Książki Artystycznej.

Początki muzealnictwa w mieście przypadają na okres międzywojenny i wiążą się z powstaniem Muzeum Miejskiego, z którego wyodrębniły się potem m.in. Muzeum Historii i Sztuki czy Muzeum Etnograficzne. Większość placówek i głównych siedzib powołana została jednak w drugiej połowie XX w. i dziś ma już ugruntowaną pozycję (tab. 2). Początki kilku instytucji wpisują się w pierwszą dekadę wieku XXI i są to oddziały powstałych wcześniej muzeów (Muzeum Stacja Radegast, ms2, Muzeum Kanału „Dętka”).

Muzea wpisane na listę NIMOZ to ważne dla miasta placówki, na ogół przybliżające jego historię i dziedzictwo. Pojawiają się one we wszystkich przewodnikach turystycznych po mieście, w informatorach, promowane są na różnych stronach i portalach internetowych. Oprócz nich² w mieście funkcjonuje jeszcze kilkanaście innych placówek o charakterze prywatnym, założonych przez instytucje, stowarzyszenia, fundacje. Uzupełniają one ofertę miasta w zakresie instytucji kultury, ale zróżnicowane zasady funkcjonowania i na ogół mniejsze znaczenie (wyjątki: Muzeum Fabryki i Muzeum Animacji Se-ma-for) powodują, że grupa tych muzeów nie będzie podlegać dalszej analizie.

Biorąc pod uwagę największe miasta polskie pod względem liczby placówek muzealnych należy stwierdzić, że przyciągają one turystów przede wszystkim obecnością muzeów najwyższej rangi, czyli muzeów narodowych. Niestety, w wymienionej grupie jednostek osadniczych (tab. 1) tylko w Łodzi nie ma takiej placówki (są natomiast w Szczecinie, Kielcach czy Przemyślu). Miasto nie posiada też muzeum o znaczeniu narodowym, które powszechnie byłoby z nim kojarzone i stanowiło jednocześnie jego największą atrakcję, tak jak np. w Krakowie Zamek Królewski na Wawelu, w Warszawie Pałac w Wilanowie czy we Wrocławiu Panorama Raclawicka. Niektóre wielkie miasta zyskują obecnie na znaczeniu dzięki nowo utworzonym obiektom muzealnym, nowoczesnym ze względu na sam budynek lub sposób ekspozycji (np. Muzeum Powstania Warszawskiego, Muzeum Historii Żydów Polskich w Warszawie, nowe oddziały

Tab. 2. Wykaz muzeów w Łodzi według rejestru Narodowego Instytutu Muzealnictwa i Ochrony Zbiorów (2015 r.)

Nazwa placówki	Rok powołania (otwarcia)	Siedziba (dawne funkcje)	Czas powstania obiektu	Założyciel /organizator muzeum
Muzeum Sztuki (ms1)*	1930	Pałac M. Poznańskiego	koniec XIX w.	Samorządowe - województwo
Ms2 (oddz.)	2008	Fabryka I. Poznańskiego (jurydyka Poznańskiego)	II poł. XIX w.	jw.
Muzeum Pałac Herbsta (oddz.)	1990	Pałac E. Herbsta (jurydyka Scheiblera)	II poł. XIX w.	jw.
Muzeum Archeologiczne i Etnograficzne*	1931	Szkoła Realna	XIX w.	Samorządowe - województwo
Centralne Muzeum Włókiennictwa* (+ Skansen Architektury Drewnianej)	1955	Fabryka L. Geyera	I poł. XIX w.	Samorządowe - powiat
Muzeum Tradycji Niepodległościowych	1959	Więzienie carskie	XIX w.	Samorządowe - powiat
Muzeum Martyrologii Radogoszcz (oddz.)	1976	Fabryka S. Abbego	koniec XIX w.	jw.
Muzeum Stacja Radegast (oddz.) (+oddz. Kuźnia Romów)	2004	Przystanek kolejowy Marysin	I poł. XX w.	jw.
Muzeum Miasta Łodzi	1975	Pałac I. Poznańskiego (jurydyka Poznańskiego)	XIX w.	Samorządowe - powiat
Muzeum Sportu i Turystyki (oddz.)	1982	Hala sportowa	II poł. XX w.	jw.
Oddział Kultur i Tradycji Wyznaniowych (oddz.)	2006	Kamienica	I poł. XIX w.	jw.
Muzeum Kanału „Dętka” (oddz.)	2008	Zbiornik na wodę deszczową (fragment kanalizacji miejskiej)	I poł. XX w.	jw.
Muzeum Kinematografii	1984	Pałac K. Scheiblera (jurydyka K. Scheiblera)	II poł. XIX w.	Samorządowe - powiat
Muzeum Książki Artystycznej	1993	Pałac H. Grohmana	koniec XIX w.	Prywatne - fundacja

* Muzea rejestrowane.

Źródło: opracowanie własne.

Muzeum Historycznego w Krakowie – Podziemia Rynku, Fabryka Schindlera). Niestety, tej miary placówek także nie ma obecnie w Łodzi, ani nawet w planach na najbliższe lata, a Muzeum Sztuki (ms2), które mogłoby być taką wizytówką, jest zbyt mało znane przez przeciętnego turystę i niewypromowane poza miastem.

3. ROZMIESZCZENIE MUZEÓW W MIEŚCIE

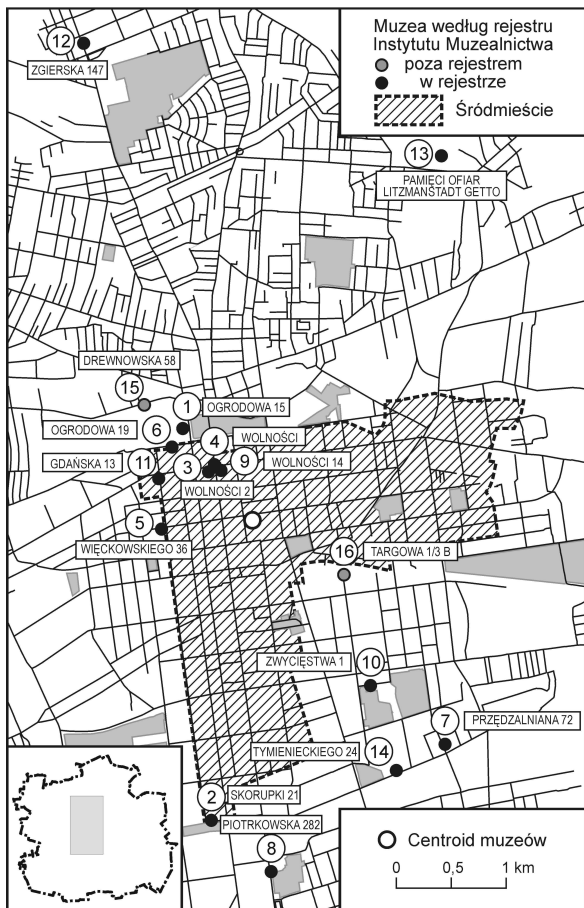
Rozmieszczenie placówek muzealnych w mieście rzuca na ich dostępność dla potencjalnych turystów. Zazwyczaj wymienione instytucje kultury nie są rozmieszczone równomiernie w przestrzeni miast, ale tylko w pewnych jej częściach, tworząc jednocześnie bardziej lub mniej zwarte obszary skupienia.

W miastach o rodowodzie średniowiecznym największa liczba muzeów koncentruje się w promieniu 1 km od Starego Rynku. To właśnie w tych częściach miast znajduje się największe skupisko obiektów historycznych wykorzystywanych m.in. jako siedziby placówek muzealnych, które z jednej strony pozwalają

na ochronę dziedzictwa kulturowego, z drugiej ekspozycją wnętrza budynków jako odpowiednie tło i oprawa organizowanych wystaw (KRAKOWIAK 2008). Podobne prawidłowości można zaobserwować także w Łodzi (rys. 1). Muzea w tym mieście znajdują się głównie w dzielnicy Śródmieście (i terenach do niej przyległych), która pełni funkcję centrum, a jej osią jest ulica Piotrkowska. Jest to jednocześnie historyczne i administracyjne serce miasta, a muzea położone są pomiędzy innymi atrakcjami – zabytkowymi kamienicami, willami, fabrykami czy terenami zielonymi. Tym samym wpisują się one w zabytkową przestrzeń miasta, stanowiąc jednocześnie element jego przestrzeni kulturowej.

Generalnie muzea łódzkie położone są stosunkowo niedaleko od siebie, zwłaszcza w układzie wschód-zachód. Skrajną lokalizację względem centrum i innych placówek tego typu w mieście wykazują położone na północy dwa oddziały Muzeum Tradycji Niepodległościowych – Muzeum Martyrologii Radogoszcz i Muzeum Stacja Radegast.

Obszar skupienia muzeów oraz ich usytuowanie w mieście przedstawia rys. 2. Przyjmuje on kształt wieloboku o wydłużonej osi północ-południe. Odmienne

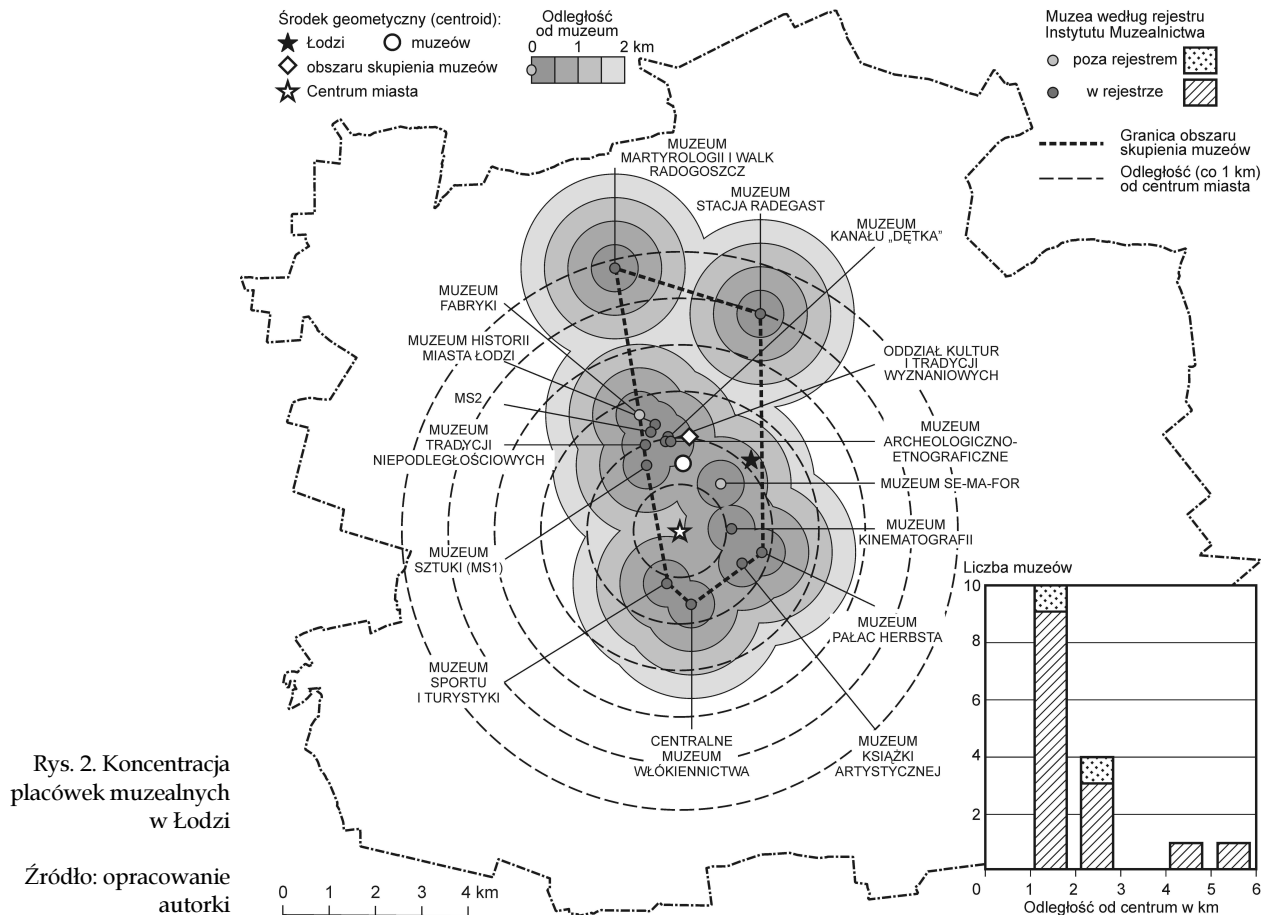
Rys. 1. Rozmieszczenie placówek muzealnych w Łodzi

- 1 – Muzeum Miasta Łodzi
- 2 – Muzeum Sportu i Turystyki
- 3 – Oddział Kultur i Tradycji Wyznaniowych
- 4 – Muzeum Kanału „Dętka”
- 5 – Muzeum Sztuki (ms1)
- 6 – Ms2
- 7 – Muzeum Pałac Herbsta
- 8 – Centralne Muzeum Włókiennictwa
- 9 – Muzeum Archeologiczne i Etnograficzne
- 10 – Muzeum Kinematografii
- 11 – Muzeum Tradycji Niepodległościowych
- 12 – Muzeum Martyrologii Radogoszcz
- 13 – Muzeum Stacja Radegast
- 14 – Muzeum Książki Artystycznej

Muzea spoza listy NIMOZ

- 15 – Muzeum Fabryki
- 16 – Muzeum Animacji Se-ma-for

Źródło: opracowanie autorki.

Rys. 2. Koncentracja placówek muzealnych w Łodzi

Źródło: opracowanie autorki

niż w miastach ukształtowanych w średniowieczu, w przypadku Łodzi (miasta bez typowego rynku, ale z główną ulicą) największa liczba muzeów znajduje się w odległości 1–3 km od umownie przyjętego środka centrum, a nie bezpośrednio w jego sąsiedztwie. Na obszarze tym znajduje się 12 spośród 14 instytucji. Największa koncentracja muzeów zauważalna jest w pobliżu placu Wolności, czyli dawnego rynku Nowego Miasta oraz sąsiadującego z nim kompleksu handlowo-rozrywkowego Manufaktura (dawną fabryka I. Poznańskiego). Ogółem funkcjonuje tu sześć placówek z listy NIMOZ. Takie nagromadzenie muzeów mogłoby stanowić o istnieniu tzw. wyspy muzealnej (tak jak w Amsterdamie, Berlinie, Wiedniu), ale z powodu braku bliższych powiązań pomiędzy placówkami, niestety nie można mówić o tym zjawisku. Wskazane łódzkie muzea współtworzą przestrzeń kulturalną miasta, ale raczej wspólnie w niej nie działają lub działalność ta jest dość mocno ograniczona, np. do Nocy Muzeów, na pewno jednak wpisują się one w miejską przestrzeń turystyczną Łodzi (LISZEWSKI 2009) i są głównie celem penetracji przez odwiedzających.

4. ŁÓDZKIE MUZEA JAKO WALOR TURYSTYCZNY MIASTA

Zgodnie z definicją, walor turystyczny to element środowiska przyrodniczego lub pozaprzyrodniczego, który stanowi przedmiot zainteresowania turysty i decyduje o atrakcyjności turystycznej danego miejsca (KOWALCZYK 2001). Oczywiście w przypadku muzeów mamy do czynienia z walorami pochodzenia antropogenicznego, a o ich znaczeniu przesądzają zbiory, obiekt czy organizowane wydarzenia.

4.1. ZBIORY I WYDARZENIA

Zbiory decydują o specyfice muzeum, wyznaczają jego profil, wpływają na rodzaj odbiorców. W przypadku łódzkich muzeów (tab. 3) dominują zbiory o charakterze historycznym, tzw. *łodziana* (np. Muzeum Miasta, Oddział Kultur i Tradycji Wyznaniowych).

Szczególnie eksponowana jest w nich historia związana z rozwojem miasta przypadającym na XIX w., społecznościami zamieszkującymi w tym czasie Łódź (Polacy, Żydzi, Niemcy i Rosjanie), a także wybitnymi jego mieszkańcami (W. Reymont, J. Tuwim, A. Rubinstein i J. Kosiński). Zbiory o charakterze historycznym prezentują także Muzeum Tradycji Niepodległościowych i jego dwa oddziały, czasowo powiązane z okresem II wojny światowej. Jeden z nich dokumentuje

Tab. 3. Zbiory w łódzkich muzeach (2015 r.)

Nazwa placówki	Tematyka wystaw/ tematyka zbiorów
Muzeum Miasta Łodzi	„Z dziejów Łodzi. Historia – kultura – codzienność”, „Galeria Mistrzów Polskich”
Muzeum Sportu i Turystyki	„Z dziejów łódzkiego sportu”, „Największe osiągnięcia łódzkich sportowców”, „Łodzianie w igrzyskach olimpijskich”
Oddział Kultur i Tradycji Wyznaniowych	Wielowyznaniowa spuścizna duchowa i kulturowa Łodzi
Muzeum Kanału „Dętka”	Prezentacja odcinka miejskiej kanalizacji zaprojektowanego przez brytyjskiego inżyniera, W. Lindleya.
Muzeum Sztuki (ms1)*	Sztuka współczesna, wystawy czasowe
Ms2	Sztuka awangardowa, Sztuka XIX i XX w.
Muzeum Pałac Herbsta	„Pałac Herbsta – sztuka dawna w nowym wymiarze”, „Galeria sztuki dawnej”, „Herbstowie. Historie niedokończone”
Centralne Muzeum Włókiennictwa* Skansen Łódzkiej Architektury Drewnianej	„Z modą przez XX w.”, „Rekonstrukcja tkalni z przełomu XIX i XX w. Prezentacja maszyn w ruchu”, „Narzędzia i maszyny włókiennicze w zbiorach Centralnego Muzeum Włókiennictwa”, „Dawne zakłady Ludwika Geyera 1828–2002”, Muzeum interaktywne Kotłownia”, Wystawy w skansenie: „W kuchni pani Goldbergowej”, „Rekonstrukcja wnętrz mieszkań robotniczych z lat 20. i 30. XX w.”, „Rekonstrukcja wnętrza izby warsztatowej z I poł. XIX w.”, „Rzemiosła dawnej Łodzi – zakład krawiecki”
Muzeum Archeologiczne i Etnograficzne*	„Wystawa archeologiczna”, „Szara jak ziemia, barwna jak pamięć (wystawa etnograficzna)”, „Pieniądz na ziemiach polskich”
Muzeum Kinematografii	„Od negatywu do kopii”, „Latająca maszyna”, „Tajemnice planu filmowego”, „Historia Scheiblerów. Filmowy pałac”, „Rówieśnik kinematografu. Magia seansów w fotoplastykonie”, „Cud ożywionej fotografii”, „Pałac pełen bajek”
Muzeum Tradycji Niepodległościowych	„Więzienie przy Długiej (Gdańskiej) w Łodzi 1885–1953” „Drogi do Niepodległej 1791–1921”
Muzeum Martyrologii Radogoszcz	„Losy mieszkańców Łodzi i ziemi łódzkiej w czasie II wojny światowej”, „Dzieje więzienia policyjnego na Radogoszczu 1939–45”
Muzeum Stacja Radegast	„Dzieje Litzmannstadt Getto 1940–44”, Kufer rodziny Schwartz”
Muzeum Książki Artystycznej	„Książki CdA”, „Polska książka artystyczna z przełomu XX/XXI w.”, „Zbiory graficzne H. Grohmana”, „Maszyny i urządzenia z epoki Gutenberga”.

* Muzea wpisane do Państwowego Rejestru Muzeów.

Źródło: opracowanie własne na podstawie informacji muzeów.

powstanie i funkcjonowanie obozu policyjnego (Muzeum Martyrologiczne Radogoszcz), drugi okres istnienia, a potem likwidacji łódzkiego getta i deportacji ludności żydowskiej do obozów śmierci (Muzeum Stacja Radegast). Placówki te mają charakter martyrologiczny. Częściowo z historią miasta łączą się też ekspozycje Centralnego Muzeum Włókiennictwa (maszyny włókiennicze) czy pałacu Herbsta (wnętrza fabrykanckie). Wymienione muzea uzupełniają wiedzę na temat przeszłości miasta i jego mieszkańców.

Pod względem zbiorów drugą grupę muzeów stanowią muzea artystyczne. Należą do nich m.in. Muzeum Sztuki i jego dwa oddziały. Instytucja ta jako całość kojarzona jest przede wszystkim z międzynarodową kolekcją sztuki nowoczesnej i jej założycielami – W. Strzemińskim i K. Kobro (grupa a.r). Obecnie jest to jedyne w Polsce muzeum posiadające tak bogate zbiory światowej sztuki XX i XXI w. (www.msl.org.pl), a miejscem ich ekspozycji jest jedna z najmłodszych placówek – muzeum ms2. Z kolei Galeria Sztuki Dawnej w Muzeum Pałacu Herbsta prezentuje dzieła mistrzów polskich (w tym H. Rodakowskiego, P. Michałowskiego, S. Wyspiańskiego) oraz europejskich. Ekspozycja obejmuje także urządzone z przepychem reprezentacyjne salony oraz prywatne apartamenty właścicieli, a odpowiednia aranżacja pozwala poczuć

klimat epoki (www.msl.org.pl). Podobne są również wnętrza Muzeum Miasta w dawnym pałacu fabrykanckim i eksponowana tu Galeria Mistrzów Polskich.

Nie wszystkie łódzkie muzea można przypisać do konkretnej grupy tematycznej, bowiem łączą one w sobie różne treści. Ze zbiorami artystycznymi i technicznymi utożsamiać można np. jedyne w Polsce Muzeum Kinematografii, a w nim zbiory prezentujące dorobek polski sztuki filmowej, wybitne produkcje i postaci. Podobny charakter ma niepozorne Muzeum Książki Artystycznej, eksponujące maszyny drukarskie i współczesne wydawnictwa artystyczne; jednocześnie jest to instytucja mająca na swoim koncie wiele międzynarodowych sukcesów i nagród w dziedzinie edycji unikatowych w formie książek. Z techniką kojarzyć należy też niepowtarzalne w skali kraju Centralne Muzeum Włókiennictwa, ale można oglądać w nim również tkaniny artystyczne, a w zlokalizowanym obok Skansenie Łódzkiej Architektury Drewnianej przykłady budowli i budynków (np. domy tkaczy, kościoły) związanych z codziennym życiem i pracą mieszkańców dawnej Łodzi i Łódzkiego Okręgu Przemysłowego (*Polityka rozwoju kultury...* 2013). Zupełnie inny charakter mają pojedyncze w skali miasta (pod względem zbiorów) Muzeum Kanału „Dętka”, Muzeum Archeologiczne i Etnograficzne oraz Muzeum Turystyki i Sportu.

Tab. 4. Wybrane stałe wydarzenia organizowane przez muzea w Łodzi (2015 r.)

Nazwa muzeum	Tematyka wydarzenia	Charakterystyka wydarzenia
Centralne Muzeum Włókiennictwa (organizator)	Międzynarodowe Triennale Tkaniny	Odbywa się od 1972 r. Promuje współczesną sztukę tkaniny, ma charakter konkursu, któremu towarzyszą dodatkowe imprezy. Dotychczas odbyło się 14 edycji wydarzenia.
	Geyer Music Factory	Organizowane od 2008 r. Ma charakter spotkań z różnymi gatunkami muzyki i muzykami z różnych części świata. Odbywa się w wybrany dzień tygodnia w letnie miesiące roku na muzealnym dziedzińcu.
Se-Ma-For Muzeum Animacji (organizator)	Se-Ma-For Film Festiwal – Międzynarodowy Festiwal Animacji Lalkowej i Techniki Przestrzennych	Odbywa się od 2010 r. Jego celem jest stworzenie forum poświęconego zagadnieniom koprodukcji filmowej. Festiwal ma charakter konkursu, któremu towarzyszą projekcje filmowe.
Muzeum Tradycji Niepodległościowych Stacja Radegast (współorganizator)	Obchody rocznicy likwidacji Litzmannstadt Getto	Organizowane od 2004 r. Uroczystości trwają kilka dni i odbywają się w różnych częściach miasta związanych w przeszłości ze społecznością żydowską.
Muzeum Kinematografii (organizator)	Festiwal Mediów „Człowiek w Zagrożeniu”	Odbywa się od 1990 r. Ma charakter przeglądu twórczości dokumentalnej w zakresie zagrożenia człowieka i jego środowiska – prezentuje twórczość filmową, telewizyjną, video i reportaże radiowe.
	Festiwal Muzyki Filmowej (czasowo zawieszony)	Organizowany od 1997 r. Każda edycja poświęcona jest innemu polskiemu kompozytorowi muzyki filmowej. Festiwal składa się z projekcji filmowych i spotkań z twórcami.
Muzeum Miasta Muzeum Fabryki (organizator)	Urodziny Poznańskiego	Odbywa się od kilku lat. Ma charakter zabawy, służy popularyzacji muzeum znajdującego się w dawnej fabryce I. Poznańskiego, przybliża postać i historię Łodzi przemysłowej.

Źródło: opracowanie własne.

Pomimo dość wąskiego charakteru zbiorów (historyczne, artystyczne, techniki) łódzkie muzea wyróżniają się na tle regionu, a niektóre z nich nie mają odpowiedników także w kraju (Muzeum Kinematografii, Centralne Muzeum Włókiennictwa, Muzeum Sztuki).

W nawiązaniu do gromadzonych zbiorów i profilu placówki niektóre muzea zyskują na znaczeniu dzięki organizowanym cyklicznym wydarzeniom o różnej randze – międzynarodowej, krajowej i regionalnej. Za najbardziej znane (produkty same w sobie) należy uznać organizowane przez Centralne Muzeum Włókiennictwa Międzynarodowe Triennale Tkaniny – najstarszą i największą w świecie wystawę promującą współczesną tkaninę artystyczną (idea powiązana z przeszłością miasta) czy Geyer Music Factory – wydarzenie muzyczne odbywające się w miesiącach wakacyjnych na dziedzińcu muzeum.

Z kolei Muzeum Kinematografii kojarzyć należy z Festiwalem Mediów „Człowiek w Zagrożeniu” oraz z chwilowo zawieszonym Festiwalem Muzyki Filmowej, a z Muzeum Tradycji Niepodległościowych i oddziałem Muzeum Stacja Radegast obchody likwidacji Litzmannstadt Getto (szczegółowy opis wydarzeń zawiera tab. 4, w której uwzględniono też muzea spoza listy NIMOZ, ze względu na firmowane przez nie imprezy kulturalne ważne dla miasta). Oprócz tego typu przedsięwzięć muzea łódzkie organizują bardziej lokalne co do rangi wydarzenia, tj. Niedziela u Gejera (Centralne Muzeum Włókiennictwa), Niedziela w Pałacu (Muzeum Miasta), włączają się w obchody Święta Łodzi, tym samym poprzez ten rodzaj działalności uzupełniają swoją ofertę kulturalną i nawiązują do przeszłości miasta.

4.2. OBIEKTY MUZEALNE – SIEDZIBY MUZEÓW

Muzea w Łodzi przyciągają odwiedzających nie tylko ze względu na ekspozycje czy wydarzenia, ale także z powodu samego obiektu – jego wyglądu, specyficznych cech, pierwotnego przeznaczenia, nazwiska właściciela. Z historycznego punktu widzenia ważne jest, że zdecydowana większość siedzib wpisuje się w okres wielkoprzemysłowej kariery miasta, jest spójna czasowo i reprezentuje kategorie obiektów typowych dla Łodzi drugiej połowy XIX i początków XX w. (tab. 2). Wiele z tych obiektów znajduje się na łódzkich turystycznych szlakach – architektury przemysłowej, willi i pałaców, czy trasach podporządkowanych konkretnym grupom narodowym (szlak żydowski, szlak niemiecki) – stanowiąc tym samym ważny walor kulturowy miasta. Biorąc pod uwagę kategorię obiektów można stwierdzić, że pięć siedzib to dawne rezydencje największych przemysłowców łódzkich, wznoszone z reguły po osiągnięciu sukcesu

w interesach i pewnego statusu majątkowego. Były one ściśle powiązane z fabrykami, tworząc z nimi strukturalną całość i wyróżniając się bogactwem formy oraz detali architektonicznych (w tym alegorii przemysłu, handlu i rzemiosła – wrzeciona, motki przędzy, głowy Merkurego) (LAURENTOWICZ-GRANAS, MANDZETT-KUBIAK 1997). W ich projektowaniu uczestniczyli znani łódzcy architekci, m.in. Hilary Majewski czy Franciszek Chełmiński, wzorując się na stylach minionych epok, a wnętrza łączyły funkcję reprezentacyjną (salon, jadalnia, sala balowa) z mieszkalną (pokoje domowników). Bogaty wystrój wnętrz i komfortowe wyposażenie można dziś oglądać w Muzeum Miasta Łodzi (pałac Poznańskiego), Muzeum Kinematografii (pałac Scheiblera) czy w Muzeum Pałac Herbsta.

Spośród pozostałych siedzib kolejne miejsce zajmują dawne obiekty techniki (pięć obiektów), wśród których najwięcej jest fabryk. Do kategorii tej należy pierwsza w Łodzi zmechanizowana fabryka L. Gejera (Centralne Muzeum Włókiennictwa) oraz fabryka jednego z największych producentów bawełny w mieście – I. Poznańskiego (ms2). Obie są przykładem wielokondygnacyjnych przedsiębiorstw mieszczących dawniej setki zmechanizowanych krosien i tworzących krajobraz industrialnego miasta (JASKULSKI 1995). Specyficznymi siedzibami wśród obiektów techniki są dawny przystanek kolejowy Marysin oraz odcinek pierwszych wodociągów w mieście – dawny kanał, udostępniony do zwiedzania jako podziemne muzeum. Kategorie muzealnych siedzib zamykają trzy obiekty użyteczności publicznej (szkoła, więzienie, hala sportowa) i jeden obiekt mieszkalny (kamienica).

Ze względu na czas powstania, architekturę, zachowane wnętrza, dziedzictwo przedstawicieli kultur zamieszkujących Łódź w XIX i na początku XX w. wymienione wcześniej obiekty zostały w większości objęte ochroną konserwatorską i wpisane do rejestru zabytków. Dodatkowo, od lutego 2015 r. kilka z nich uznanych zostało za pomniki historii (m.in. muzea wchodzące w skład zespołów fabryczno-rezydencjalnych L. Gejera, K. Scheiblera oraz I. Poznańskiego). Biorąc pod uwagę kategorię obiektów trzeba koniecznie dodatkowo wyeksponować pomniki pamięci. Taką rangę należy przypisać Muzeum Stacji Radegast – otwartemu podczas obchodów 60. Rocznicy Likwidacji Łódzkiego Getta i połączonemu potem z zabytkowym cmentarzem żydowskim szlakiem pamięci w spójny martyrologiczny kompleks. Podobny charakter ma Muzeum Martyrologii Radogoszcz, w którym w czasie II wojny światowej znajdowało się męskie więzienie o charakterze przejściowym, dziś traktowane jako mauzoleum.

Zaprezentowany przegląd siedzib muzealnych wskazuje, że w przypadku Łodzi mają one szczególnie wymiar krajoznawczy i same w sobie mogą stanowić

atrakcję turystyczną, zwłaszcza dzięki prowadzonym zabiegom rewitalizacyjnym i możliwym do pozyskania zewnętrznym środkom finansowym (np. ostatnie remonty w Muzeum Sztuki i jego oddziałach czy w Centralnym Muzeum Włókiennictwa).

5. MUZEA ŁÓDZKIE A KREOWANY WIZERUNEK MIASTA

Jednym ze sposobów tworzenia przewagi konkurencyjnej pomiędzy miastami jest kreowanie pozytywnego ich wizerunku. Wizerunek określa sumę poglądów, postaw i wrażeń, jakie osoba lub grupa ma w stosunku do danego obiektu, w tym przypadku miasta. Jest on subiektywną oceną, wyobrażeniem, które niejednokrotnie jest głównym czynnikiem decydującym o jego odwiedzeniu (www.regiobooks.pl). Określony wizerunek miasta jest efektem celowych działań promocyjnych wpisujących się w marketing terytorialny czy tzw. *city-marketing* (marketing dużych miast), prowadzonych m.in. przez samorząd, instytucje miejskie czy media.

Ostatnie lata w Łodzi to okres licznych inwestycji, które mają ożywić jej rozwój, usprawnić funkcjonowanie i właśnie poprawić wizerunek. Największe realizowane obecnie przedsięwzięcie to budowa nowego dworca kolejowego Łódź Fabryczna oraz przebudowa linii kolejowej, dzięki czemu miasto uzyska szybsze połączenia z Warszawą, a w perspektywie (według planów) także z Wrocławiem i Poznaniem. Realizacja tego projektu wiąże się też z powstaniem tzw. Nowego Centrum Łodzi (NCL), obszaru, który poprzez rewitalizację terenów poprzemysłowych i kolejowych oraz kwartałów zabudowy wielkomiejskiej i twórcze wykorzystanie zabytkowej tkanki miejskiej XIX i XX w. uzyska nowe funkcje, w tym funkcję kulturalną. W budynkach dawnej elektrowni (EC-1) powstaną m.in. Centrum Sztuki Filmowej oraz Interaktywne Centrum Nauki i Techniki, a w ich otoczeniu Rynek Nowego Centrum oraz Specjalna Strefa Sztuki (www.ncl.uml.lodz.pl). Projekt ten jest już kolejnym, który wpisuje się w proces rewitalizacji poprzemysłowego miasta. Wcześniej, w wyniku podobnych zabiegów, powstały centrum handlowo-rozrywkowe Manufaktura, kompleks mieszkaniowy Lofty u Scheiblera czy projekt skupiający przedstawicieli przemysłów kreatywnych – kompleks Off Piotrkowska. Niezależnie od tworzenia nowych przestrzeni o usługowym charakterze, od 2011 r. w Łodzi realizowany jest program „Mia100 Kamienic”, polegający na remoncie zaniedbanych budynków mieszkaniowych w mieście, w ramach którego odnawiane są kamienice zlokalizowane w centrum. Warto wspomnieć także, że od kilku lat

miasto promuje się za pomocą hasła „Łódź kreuje”, które w dużej mierze koncentruje się na tworzeniu odpowiednich warunków do realizacji kreatywnych idei, przyczyniających się do budowania marki miasta. Z myślą o rozwoju kreatywnych działań powstały miejskie instytucje kultury, m.in. Łódź Art Center – (odpowiedzialna za organizację wydarzeń Fotofestiwal czy Łódź Design Festiwal oraz za realizację projektu Art Inkubator dedykowanego kreatywnym przedsiębiorcom) czy Fundacja Urban Forms (kojarzona z wielkoformatowymi muralami umieszczanymi na łódzkich kamienicach – Galeria Urban Forms). W sferę kultury wpisuje się także organizacja wielu festiwali i wydarzeń kulturalnych, których zaczęło przybywać wraz z podjęciem starań Łodzi o uzyskanie tytułu Europejskiej Stolicy Kultury w 2016 r.

Prezentowany wykaz prowadzonych działań w mieście jest oczywiście wybiórczy i ma na celu wyeksponowanie motywów przewodnich, które przewijają się w tych projektach, w polityce rozwoju kultury, w strategii rozwoju miasta i jego promocji, a korespondują z tematem artykułu. Są to m.in.:

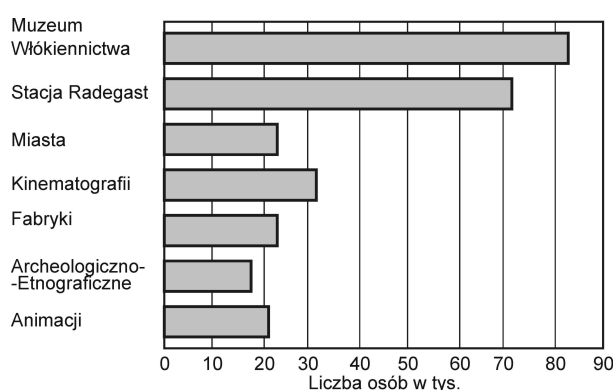
- 1) motyw historyczny – nawiązuje do przeszłości miasta, dziedzictwa poprzemysłowego, tradycji włókienniczych, wielokulturowości, łączy się silnie z pojęciem „tożsamość” („Łódź czterech kultur”);
- 2) motyw sztuki – nawiązuje do źródeł sztuki współczesnej w mieście, sztuki nowoczesnej w wielu wymiarach, awangardy, mody, także sztuki ulicy („Łódź – miasto sztuki”);
- 3) motyw filmowy – nawiązuje do tradycji produkcji filmowej w mieście (pełnometrażowej i małych form), plenerów filmowych, bohaterów, aktorów („Łódź filmowa”, „Hollyłódź”).

Motywy te to podstawy dla kształtowanego aktualnie wizerunku miasta, mające wpływać na jego postrzeganie i wywołać określone z nim skojarzenia. Nawiązują one do obrazu Łodzi – miasta postindustrialnego (poprzemysłowego), filmowego, miasta sztuki. Związki wymienionych motywów z elementami występującymi i działającymi w przestrzeni miasta w uproszczonej wersji pokazane zostały w tab. 5.

Uwzględniono wśród nich także muzea, aby pokazać, że prawie wszystkie wpisują się w przedstawione motywy wizerunkowe miasta (w tab. 5 dopisano także dwa muzea spoza listy NIMOZ, które dopełniają koncepcję) i wzmacniają rozwój różnych form turystyki rozwijających się w Łodzi. Wymienione muzea korespondują zarówno z historią miasta (co wykazano przy okazji opisu ich walorów), jak i z szeroko rozumianą kulturą reprezentowaną przez motyw filmu i sztuki. Ekspozowanie tych instytucji w kształtowaniu nowego wizerunku miasta wydaje się uzasadnione także dlatego, że stanowią one o walorach turystycznych Łodzi, którą według szacunków odwiedza około

1,2 mln turystów rocznie. Znaczenie muzeów potwierdzają m.in. informacje serwisu turystycznego „TripAdvisor”, według których wśród 10 najwyższej ocenionych atrakcji miasta znalazły: Muzeum Stacja Radegast, Muzeum Włókiennictwa, a w kolejnej dziesiątce Muzeum Kinematografii, Muzeum Sztuki, Muzeum Pałac Herbsta, Muzeum Miasta Łodzi, Muzeum Animacji Se-ma-for oraz Muzeum Fabryki (TripAdvisor.com).

Pomimo wysokich notowań w rankingu atrakcji miasta łódzkie muzea (z wyjątkiem Centralnego Muzeum Włókiennictwa i Muzeum Stacja Radegast) charakteryzują się frekwencją rzędu 20–30 tys. odwiedzających w skali roku (rys. 3) i są to wartości niższe niż średnie dla muzeów w Polsce (na podstawie roczników statystycznych dla 2013 r. średnio na jedno muzeum łódzkie przypadało 25,7 tys. osób, a średnia liczba odwiedzających przypadająca na jedno muzeum

Rys. 3. Frekwencja w wybranych łódzkich muzeach w 2013 r.

Źródło: opracowanie własne na podstawie statystyk muzealnych

Tab. 5. Przewodnie motywy wizerunkowe Łodzi i powiązane z nimi elementy w przestrzeni miasta

Kategorie elementów	Motyw		
	historyczny	filmowy	sztuki
Muzea w mieście	Muzeum Miasta Łodzi, Centralne Muzeum, Włókiennictwa, Muzeum Pałac Herbsta, Muzeum Martyrologii Radogoszcz, Muzeum Stacja Radegast, Muzeum Fabryki	Muzeum Kinematografii, Muzeum Animacji Se-ma-for	Muzeum Sztuki, ms2, Muzeum Pałac Herbsta, Muzeum Miasta Łodzi, Muzeum Książki Artystycznej
Powiązane instytucje i organizacje (przykłady)	Fundacja Ulicy Piotrkowskiej, Łódź Czterech Kultur, Centrum Dialogu im. M. Edelmana	Państwowa Wyższa Szkoła Sztuk Telewizyjnych i Teatralnych, Se-ma-for Produkcja Filmowa, Wytwórnia Filmów Fabularnych (zespół instytucji przy ulicy Łąkowej)	Akademia Sztuk Pięknych, Akademia Muzyczna, Filharmonia Łódzka, Teatr Wielki, Łódź Art Center, Fabryka Sztuki, Fundacja Urban Forms (murale)
Atrakcje w mieście (przykłady)	Ulica Piotrkowska, dawne jurydyki I. Poznańskiego i K. Scheiblera, plac Wolności, zabytki: fabryki, pałace, kamienice, świątynie, Stary Cmentarz, Cmentarz Żydowski, szlaki tematyczne wielokulturowej Łodzi (żydowski, niemiecki, rosyjski, przemysłowej Łodzi)	Łódzka Aleja Gwiazd, Szlak Filmowej Łodzi, Szlak „Łódź Bajkowa”, hotel „Stare Kino”	Off Piotrkowska, Art Inkubator, Galeria Urban Forms, Galeria Wielkich Łodzian, szlaki tematyczne (szlak murali, architektury przemysłowej, wille i pałace)
Wydarzenia w mieście (przykłady)	Festiwal Czterech Kultur, Obchody Rocznicy Likwidacji Litzmannstadt Getto, Light Movie Festival, Fashion Week Poland	Se-Ma-For Film Festiwal, Międzynarodowy Festiwal Szkół Filmowych i Telewizyjnych, Forum Kina Europejskiego „Cinergia:”, Mediatravel Festiwal Cywilizacji i Twórczości Audiowizualnej, Transatlantyk Festiwal	Fashion Week Poland, Light Movie Festival, Łódź Design Festival, Fotofestiwal, Łódź Biennale, Łódzkie Spotkania Baletowe, Międzynarodowy Festiwal i Konkurs Indywidualności Muzycznych im. A. Tansmana, Festival Urban Forms
Symbole miasta	Manufaktura, Księży Młyn	Łódzka „Filmówka”, Studio Filmowe Se-ma-for	Nowe Centrum Łodzi - EC-1
	Ulica Piotrkowska		
Forma turystyki	Turystyka poznawcza, miejska, turystyka kulturowa, turystyka industrialna (przemysłowa)	Turystyka poznawcza, kulturalna, filmowa, rozrywkowa	Turystyka poznawcza, kulturalna, rozrywkowa

Źródło: opracowanie własne.

w Polsce wynosiła 34,7 tys. osób). Tym samym nie są one w stanie konkurować z popularnymi muzeami w innych dużych miastach, np. Panorama Raławicka we Wrocławiu (ok. 260 tys. odwiedzających), Fabryka Schindlera w Krakowie (ok. 270 tys.), czy Muzeum Powstania Warszawskiego (ok. 490 tys.) (raport POT dla 2013 r., www.waszaturystyka.pl). Poza tym należy mieć świadomość, że część odwiedzających to *de facto* mieszkańcy miasta lub najbliższej okolicy.

Tab. 6. Frekwencja w muzeach w Polsce, województwie łódzkim i w Łodzi w latach 2008–2013

Wyszczególnienie	Frekwencja w roku			
	2008	2010	2012	2013
Liczba odwiedzających muzea w tys.				
- w Polsce	20 726,5	22 215,7	26 709,5	29 043,8
- w woj. łódzkim	569,1	709,0	724,0	906,4
- w Łodzi	218,0	225,0	389,0	488,1
Odsetek odwiedzających muzea				
- w woj. łódzkim	38,3	31,7	53,7	53,8
- w Polsce	1,0	1,0	1,4	1,7

Źródło: opracowanie własne na podstawie: *Statystyka Łodzi* (2010, 2014), *Rocznik statystyczny województwa łódzkiego* (2009, 2011, 2013, 2014).

W sumie w 2013 r. wszystkie łódzkie muzea odwiedziło około 490 tys. osób, co oznacza, że odgrywają one istotną rolę w regionie, skupiając 53,8% muzealnego ruchu w województwie, ale jest to zaledwie 1,7% odwiedzających muzea w kraju (tab. 6). Zaprezentowane dane potwierdzają, że potrzebna jest zarówno integracja muzeów i wspólna promocja placówek, jak i bardziej zdecydowane promowanie muzeów w ramach działań marketingowych instytucji zarządzających w mieście, bez wsparcia których mają one raczej małą szansę zaistnieć poza Łodzią, a tym samym przyciągnąć nowych odwiedzających spoza miasta.

6. ZAKOŃCZENIE

Przedstawione w pracy zagadnienia skłaniają do wyciągnięcia następujących wniosków podsumowujących.

1. Łódzkie placówki muzealne w sensie geograficznym tworzą zwartą przestrzeń muzealną o przebiegu północ-południe i nawiązującą do głównej osi urbanistycznej miasta – ulicy Piotrkowskiej. Placówki te występują głównie w dzielnicy Śródmieście i stanowią część miejskiej przestrzeni turystycznej.

2. Muzea w Łodzi to instytucje wykorzystujące potencjał XIX i XX w. miasta zarówno w zakresie siedzib

(dawne rezydencje, obiekty techniki), zbiorów (historyczne, artystyczne, techniczne), jak i organizowanych wydarzeń (Międzynarodowe Triennale Tkaniny, obchody rocznicy likwidacji Litzmannstadt Getto). Wymienione elementy składają się na walory turystyczne tych placówek.

3. Łódzkie muzea pomimo ich atrakcyjności turystycznej charakteryzuje mała frekwencja – średnio około 20–30 tys. odwiedzających, dlatego odgrywają one istotną rolę jedynie w skali województwa, a nie kraju. Szansą na rozpowszechnienie wiedzy na temat łódzkich instytucji muzealnych (a w konsekwencji frekwencji) jest prowadzenie odpowiedniej polityki kulturalnej przez władze miasta, a także bardziej skuteczne promowanie tych instytucji w ramach podejmowanych działań marketingowych.

4. Każde z osobna muzeum ma raczej umiarkowany wpływ na postrzeganie Łodzi, dlatego celowe jest włączenie ich w jeden z przewodnich motywów wizerunkowych ważnych dla miasta (motywy: historyczny, filmowy, sztuki). Takie działania powinny przynieść korzyść każdej ze stron – miasto umocni swój wizerunek, muzea nabiorą innego znaczenia w kontekście nowych inwestycji realizowanych w mieście.

PRZYPISY

¹ Muzeum rejestrowane – wpisane do Państwowego Rejestru Muzeów. Wpis do Rejestru uzależnia się w szczególności od znaczenia posiadanych przez muzeum zbiorów, zespołu wykwalifikowanych pracowników, pomieszczeń i stałego źródła finansowania – zapewniających spełnienie statutowych celów muzeum (*Ustawa o muzeach*).

² Muzea w Łodzi poza listą NIMOZ: Muzeum Animacji Se-ma-for, Muzeum Archidiecezji Łódzkiej, Muzeum Fabryki, Muzeum Farmacji, Muzeum Komunikacji Miejskiej, Muzeum Książki Dziecięcej, Muzeum Oświaty Łódzkiej, Muzeum Papieru i Druku, Muzeum Uniwersytetu Łódzkiego, Muzeum Geologiczne Uniwersytetu Łódzkiego, Muzeum Przyrodnicze Uniwersytetu Łódzkiego, Muzeum Uniwersytetu Medycznego w Łodzi, Centrum Nauki „Experimentarium”.

BIBLIOGRAFIA

- Fijałkowska J., 2007, *Muzeum Sportu i Turystyki w Łodzi jako obiekt turystyczno-krajoznawczy*, mps pracy magisterskiej w Instytucie Geografii Miast i Turyzmu UŁ, Łódź.
- Jaskulski M., 1995, *Stare fabryki Łodzi*, Towarzystwo Opieki nad Zabytkami, Oddział w Łodzi, Widzewska Oficyna Wydawnicza „Zora”, Łódź.
- Jędrzejczak M., 2005, *Muzeum Tradycji Niepodległościowych w Łodzi i jego wykorzystanie przez ruch turystyczny*, mps pracy magisterskiej, Instytut Geografii Miast i Turyzmu UŁ, Łódź.
- Kaźmierczak E., 2004, *Funkcja kulturalno-turystyczna Muzeum Sztuki w Łodzi*, mps pracy magisterskiej w Instytucie Geografii Miast i Turyzmu UŁ, Łódź.
- Koter M., Liszewski S., Suliborski A., 2000, *Łódź i region Polski Środkowej. Podręcznik wiedzy o regionie dla liceów*, Łódzkie Towarzystwo Naukowe, Łódź.

- KOWALCZYK A., 2001, *Geografia turystyki*, PWN, Warszawa.
- KRAKOWIAK B., 2008, *Muzea jako miejski walor turystyczny*, [w:] I. Jażdżewska (red.), *Funkcja turystyczna miast, XXI „Konwersatorium Wiedzy o Mieście”*, Wyd. Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź, s. 205–214.
- KRAKOWIAK B., 2013, *Miejsce muzeów w turystyce kulturowej w Polsce*, „*Turyzm/Tourism*”, 23/2, s. 23–33.
- KRAKOWIAK B., SKRYDALEWICZ E., 2013, *Noc muzeów jako wydarzenia kulturalne w wybranych miastach Polski*, [w:] R. Wiluś, J. Wojciechowska (red.), *Nowe–stare formy turystyki w przestrzeni*, ser. „Warsztaty z Geografii Turyzmu”, t. 3, s. 115–134, Wyd. Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- LISZEWSKI S., 2009, *Miejska przestrzeń eksploracji turystycznej*, „*Turyzm*”, 19/1, s. 51–73.
- MOKRAS-GRABOWSKA J., 2011, *Charakterystyka ruchu turystycznego w Muzeum sztuki ms2 w Łodzi*, „*Turystyka i Hotelarstwo*”, 1, s. 139–158.
- LAURENTOWICZ-GRANAS M., MANŻETT-KUBIAK J., 1997, *Pałace „Ziemi obiecanej”*, Towarzystwo Opieki nad Zabytkami, Oddział w Łodzi, Wydawnictwo Oficyna Wydawnicza „Zora”, Łódź.
- NOWAKOWSKA S., 2012, *Centralne Muzeum Włókiennictwa jako element produktu turystycznego Łodzi*, mps pracy magisterskiej w Instytucie Geografii Miast i Turyzmu UŁ, Łódź.
- Polityka rozwoju kultury 2020+ dla miasta Łodzi*, 2013, załącznik do uchwały nr LIX/1252/13 Rady Miejskiej z 27 marca 2013 r.
- Rocznik statystyczny województwa łódzkiego 2009, 2011, 2013, 2014*, Urząd Statystyczny, Łódź.
- Rocznik statystyczny województwa*, 2009, 2011, 2013, 2014, GUS, Warszawa.
- Statystyka Łodzi*, 2010, 2014, Urząd Statystyczny, Łódź.
- WAWRZYŃIAK J., 2008, *Muzeum Fabryki jako nowa atrakcja turystyczna na terenie Łodzi*, mps pracy magisterskiej w Instytucie Geografii Miast i Turyzmu UŁ, Łódź.
- WŁAŻŁAK A., 2011, *Monografia Muzeum Farmacji w Łodzi*, mps pracy licencjackiej w Instytucie Geografii Miast i Turyzmu UŁ, Łódź.
- WOJALSKI M., 1998, *Kieszonkowa kronika dziejów Łodzi*, Wydawnictwo Oficyna Wydawnicza „Zora”, Łódź.
- WRZESIŃSKA K., 2011, *Muzeum Książki Artystycznej w Łodzi i jego specyfika*, mps pracy licencjackiej w Instytucie Geografii Miast i Turyzmu UŁ, Łódź.
- www.msl.org.pl
- www.ncl.uml.lodz.pl
- www.regiobooks.pl
- www.TripAdvisor.com
- www.waszaturystyka.pl

Artykuł wpłynął do redakcji:
9 września 2015 r.